

**МОНОГРАФИЈА ЗА „ПИРИНСКИОТ ЦАР“
(Наташа Котлар-Трајкова, Јане Сандански, Филозофски
факултет, Скопје, 2016)**

Македонското револуционерно движење познава голем број ликови кои оставиле белег во колективната меморија на Македонците. Како еден од исклучително ревносните, активните и популарните револуционери, името на Јане Сандански (1872 – 1915) зазема значајно место во македонското ослободително дело од крајот на XIX и почетокот на XX век. Оттука, не е случаен интересот којшто за него веќе едно столетие го пројавуваат народните пејачи, книжевните творци и, секако, историчарите.

За Сандански имаат пишувано повеќемина автори чија преокупација биле токму настаните поврзани со организираното македонско револуционерно движење, почнувајќи од неговиот прв биограф, рускиот публицист Василиј Василевич Водовозов, потоа бугарскиот автор Христо Константинов (Христо Калајџиев), современикот и соработник на Јане, Павел Делирадев, англиската историчарка Марсија Мекдермот, бугарскиот историчар Цочо Билјарски, сè до една поголема група македонски историчари и книжевници: Ангел Динев, Мито Хаџи Василев, Димитар Митрев, Иван Катарџиев, Манол Пандевски и др. Да не ги забораваме и сеќавањата на Сандански коишто во 1904 година ги запишал Љубомир Милетич. Осум години по смртта на „пиринскиот цар“, заедно со спомените на Христо Чернопеев, Иван Анастасов-Грчето, Петар Јуруков и на Никола Пушкаров, тие биле објавени во серијата *Материјали за историјата на македонското ослободително движење*, книга VII.

Кон оваа група автори кои пишувале за Сандански се приклучува и Наташа Котлар-Трајкова со својата монографија насловена едноставно *Јане Сандански*. На тој начин авторката дава свој придонес кон проучувањето на животниот и на револуционерниот пат на овој македонски деец. Во таа смисла, ако се послужиме со зборовите на Христо Андонов-Полјански, кој за истражувачите на животот на Гоце Делчев во историографијата го воведо терминот „делчевологија“, тогаш, апсолутно, значењето на Сандански преточено во редица семинари, написи и монографии за него заслужува воведување и на посебна научна гранка во историографијата – „санданологија“. Во секој случај, вакви дела од областа на биографската историографија се повеќе од добродојдени, како за академската средина така и за пошироката читателска јавност.

Најпрво да видиме на кој начин пристапила Наташа Котлар-Трајкова кон реализирањето на овој специфичен историски жанр. Според нејзините зборови во „Воведот“ на книгата, како почетна точка е земено поставувањето на настаните во една логичка и функционална позиција, а не нивно едноставно изнесување и анализирање. Како што истакнува самата авторка, „преку синтеза на фактите и со анализа на архивската и на објавената документација, на мемоарската литература и на периодиката, се обидов да го проследам историскиот дискурс врз основа на емирискиот принцип од општото кон посебното“. Ваквиот начин на работа придонесува за цитирање поголем број историски извори и литература, при што историскиот наратив е поставен врз хронолошкиот принцип. Обидите да се разбере и да се разјасни активноста на Сандански, всушност, прераснуваат во обиди да се нурне во потрага по човекот Јане, по неговото однесување во дадениот простор и време, со сите свои специфични карактеристики.

Токму поради тоа интригантно прозвучуваат седумте поглавја на монографијата, не сметајќи ги „Воведот“ и „Заклучокот“. Имено, тие не се насловени според стандардните историографски насловувања според кои може да се заклучи за кој период и за кој настан се зборува во поглавјето. Во дадениот случај, Котлар-Трајкова хронолошките настани ги именува со цитати: од и за Јане. Така, првата, глава која се однесува на неговиот животен и револуционерен пат од 1872 до 1901 година, е насловена според стихови од народна песна: „Ој ти Јане Сандански, ајде Јане со нас појди горе в’ Пирин Планина“. Понатаму следуваат поглавјата: „Во своето срце, го нареков ‘Добриот човек‘ (Аферата Мис Стон 1901-1902)“, „Ние сакаме Македонија да биде автономна, независна, слободна. Македонија – на Македонците (1902-1903)“, „Македонија не треба да бара помош надвор од себе, туку во себе (1904-1908)“, „Да живее големата народна борба! Да живее народот! (1908-1909)“, „Гладниот бара леб... Кој ќе му даде, тој ќе го придобие (1910-1914)“ и „Да живееш, значи да се бориш. Робот – за слобода, а слободниот за совршенство (1915)“. Како што може да се види, понудените наслови ја даваат насоката во која се движат понатамошните истражувачки постапки на авторката. Истовремено, тие уште на самиот почеток ги прецизираат улогата и значењето на Сандански во револуционерниот отпор, како еден од идеолозите на македонското ослободително дело. Токму затоа Павел Делирадев ги истакнува квалитетите на Сандански и неговата лојалност кон Македонската револуционерна организација со зборовите: „Јане Сандански држеше мошне многу до статутите на Организацијата и сè додека таа не се изневери самата себеси, тој си остануваше како еден од нејзините најдисциплинирани и најпредани членови.“

Забележливо е дека Наташа Котлар-Трајкова не настапува догматски во однос на процесите и на појавите на новата општествено-политичка структура на македонската историска сцена – македонското граѓанство и интелегенцијата, напоменувајќи ја улогата и на селанството во проследувањето на македонската преродба и на црковното прашање на поширокиот македонски простор. Всушност, една од карактеристиките на оваа монографија е своевидниот обид за што подлабоко проникнување во ликот на Јане и во неговото опкружување, што само придонесува за она што беше претходно спомнато, за продлабочување на знаењата за Сандански и што е можно поголемо оживување, од денешен аспект, во тогашните животни услови.

Тргувајќи од идејата дека во историјата постојат два вида личности: едни што ја создаваат и други што ја следат, Котлар-Трајкова утврдува дека Јане спаѓа во првата категорија. Како најнепосреден следбеник на Делчев, Сандански го карактеризирала челична волја, вештина, решителност и надареност како организатор на револуционерното движење. Тоа движење не требало да биде поставено на една праволиниска основа – вооружена борба, туку тоа значело приспособување кон актуелните тековни услови. Затоа, нагласува авторката на оваа монографија, покрај свесноста за новите политички услови (младотурскиот преврат и уставниот поредок од 1908 година), Сандански „инсистира ослободителната борба да не биде прелудиум на обединување со некоја од веќе постоечките балкански држави“. Тука Котлар-Трајкова секако ги има предвид претензиите на Бугарија, Србија и на Грција кон македонската земја, но и влијанието и политиката на Големите сили: Австро-Унгарија, Русија, Велика Британија и др. Токму затоа Сандански бил свесен дека борбата на македонските

револуционери се одвива во поразлични услови од оние во кои порано дејствувале другите балкански револуционери.

Покрај борбата со аскерот, судирите со врховистите, убиството на Борис Сарафов итн., Сандански ни е претставен и како социјалист којшто е силно заинтересиран за решавање на аграрното прашање во полза на сиромашните селани и како политички деец, односно еден од основачите на Народната федеративна партија, кој се залагал за преуредување на османлиската држава на федеративен принцип. Во неа, секако, Македонија би била издвоена со своја обласна самоуправа, што, всушност, значело демократска трансформација на Империјата врз основа на широка децентрализација и афирмација на локалната самоуправа.

На крајот од секое поглавје, Наташа Котлар-Трајкова изнесува свој заклучок за анализираниот период од Јаневиот живот. Јасно е воочливо дека кон крајот на XIX век се заокружува процесот на географско поврзување: Македонија – македонски, преку политичкиот сепаратизам: Македонија на Македонците, до етничкото Македонија – Македонец. Во замрсената геополитичка состојба, османлискиот феудален систем го пролонгира создавањето „здрава граѓанска“ класа во Македонија, што придонесува за тоа неговата агонија да стане и македонска, пролонгирајќи го на тој начин и решавањето на македонското прашање, што во 1912/1913 година доведува и до поделба на македонската етногеографска територија. Свесен за положбата на Македонија како централна балканска земја опкружена од три слободни и многу амбициозни државички, Сандански ја прифатил федеративната идеја, според сведоштвото на Делирадев, но во форма на балканска

федерација. Според него, само во тој случај од јаболко на раздорот, Македонија би станала помирувач на закараните народи.

Може да се забележи разлика во дејствувањето на Сандански во првите години од неговото влегување во револуционерната организација и во годините пред крајот на неговиот живот. Имено, почнувајќи од 1895 до 1908 година, тој активно учествува во повеќе судири со османлискиот аскер; ги прогонува врховистичките чети во Пиринско; ја киднапира протестантската мисионерка Мис Стон и за откупот добива материјални средства кои Организацијата и тој ќе ги искористат за вооружување на населението. По Младотурската револуција, Сандански веќе го гледаме како мислител, политичар којшто прави планови и сојузи за остварување на целта: зачувување на целокупноста на Македонија откако правилно ги согледал аспирациите на соседните држави кон својата татковина. Конечно, поради ваквата своја активност насочена и против режимот на бугарскиот цар Фердинанд Саксбурготски и против прогерманската влада на д-р Васил Радославов, Сандански бил ставен на списокот за ликвидација. Со неговата смрт, на македонското ослободително движење му била нанесена ненадоместлива штета.

Монографијата *Јане Сандански* од Наташа Котлар-Трајкова, распослана на преку 350 страници, збогатена со фотографии, претставува значајно дело во македонската историографија, не само поради личноста и делото на револуционерот туку и поради методолошкиот пристап, кој нуди и една поинаква, културолошка перспектива во изнесувањето на податоците и во нивната анализа. Македонските читатели најпосле пред себе имаат можност детално да се запознаат со животната и со револуционерната врвица на овој истакнат македонски револуционер во книга напишана читко, односно внимателно подготвена.

Во создавањето на трудот за Сандански, Наташа Котлар-Трајкова искористила голем број материјали во кои се содржи неговото име: документи, заеднички усвоени програми, решенија, писма, спомени од Јане и од други револуционери, статии, студии и други дела кои го покажуваат интересот што го предизвикал. Низата цитати од тогашната периодика само го потврдува влијанието на Сандански на поширокиот балкански простор. Мистификациите, нападите на неистомислениците врз Сандански, усната и запишаната фолклорна традиција го направиле Јане грандиозна фигура, војвода и борец кој секогаш бил во служба на народот, поентира авторката. Конечно, сублимирајќи ја неговата севкупна дејност, Котлар-Трајкова ќе заклучи дека „тој (Сандански) бил доследен на идејата за самостојна ослободителна борба на македонскиот народ, разбирајќи ја како единствен правилен пат на прогресивните и на демократските фактори во македонското движење, сфаќајќи ја автономијата во нејзината апсолутна смисла (независност и општобалканско разбирање)“.

д-р Славчо КОВИЛОВСКИ